

Et nytt energiprogram- fra olje for utvikling til bred energibistand

Et nytt energiprogram

fra olje for utvikling til bred energibistand

OKTOBER 2020

Norad
Direktoratet for utviklingssamarbeid
Postadresse: Postboks 1303 Vika 0112 Oslo
Besøksadresse: Bygdøy allé 2, Oslo
Tlf.: +47 23 98 00 00
www.norad.no / postmottak@norad.no

ISBN: 978-82-8369-052-1
ISSN: 1502-2528

Innholdsfortegnelse

<i>Vedlegg</i>	2
<i>Forkortelser</i>	2
1. Bakgrunn	3
Oppdraget	3
Er petroleumsrelatert bistand fremdeles god bistand?	3
Gjennomføring	4
2. Ofu-programmet per i dag – innretning og bevaringspunkter	5
Langsiktig og tillitsbasert institusjonssamarbeid	5
Satsing på åpenhet og ansvarliggjøring	5
Forankring av strategiske valg og prioritering	6
Faglig kvalitetssikring og koordinering	6
Klimahensyn	6
3. Ofu-programmet i lys av Paris-avtalen og energiomstillingen	6
4. Sammenhengen mellom klima, energi og fattigdom	9
Klimaendringer og fattigdom	9
Energitilgang	9
Økt andel fornybar energi	9
Nasjonal ressursmobilisering og klimarisiko	10
Ansvarlig forvaltning	11
5. Alternativ 1: Energi for utvikling (Efu)	11
Et kunnskapsprogram for energi og klima	11
Innhold	12
Aktører	13
Innretning og landvalg	13
Organisering	14
Landstudier	14
Muligheter og risiko	14
6. Alternativ 2: Et bredt energi- og klimainitiativ	16
Tilskudd til investeringer i fornybar energi (bilateral bistand)	16
Strategisk forvaltning av tilskudd til flergiverfond/globale initiativ innen fornybar energi og klima	17
Kommersielle investeringer i fornybar-sektoren: Garantier, insentiv-ordninger og Norfund	17
Forskning og høyere utdanning	17
Mulige nye områder for samarbeid som støtter implementering av Paris-avtalen	18
Utfasing av kull	18
Nye partnere	19
Organisering	19
Muligheter og utfordringer	20
7. Tilbakemeldinger fra ambassadene	21
8. Avslutning	22

Vedlegg

Vedlegg 1	Oppdaterte klimatiltak i Ofu programmet, mars 2020.
Vedlegg 2	Kort beskrivelse av Ren Energi-initiativet
Vedlegg 3	Oversikt over andre giverprogram innen energi og energitransisjon
Vedlegg 4	Kunnskapsbankens minimumskrav for langvalg
Vedlegg 5	Oversikt over norsk klimabistand
Vedlegg 6-8	Casestudier for Mosambik, Myanmar og Uganda

Forkortelser

CICERO	CICERO Senter for klimaforskning
DSB	Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap
EITI	Extractives Industries Transparency Initiative
FIN	Finansdepartementet
IEA	Det internasjonale energibyrådet
KLD	Klima- og miljødepartementet
NDC	Nationally Determined Contributions
NORGLOBAL	Program for utviklingsforskning med egen kategori for fornybar energi
NORHED	Norwegian Programme for Capacity Development in Higher Education and Research for Development
NORPART	Program for mobilitet i høyere utdanning
NTNU	Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
NVE	Norges vassdrag- og energidirektorat
OD	Oljedirektoratet
OED	Olje- og energidepartementet
Ptil	Petroleumstilsynet
SD	Samferdselsdepartementet
SSB	Statistisk Sentralbyrå
SUM	Senter for utvikling og miljø
UD	Utenriksdepartementet
UNFCCC	The United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)
WWF	Verdens naturfond

Et nytt energi-program – fra Olje for utvikling til bred energibistand

Bakgrunn

I Tildelingsbrev 1, 2020 ble Norad bedt om å foreta en gjennomgang av Ofu-programmets målsettinger og profil og vurdere innretningen av programmet i lys av Paris-avtalens mål om reduserte klimagassutslipp. En intern prosjektgruppe i Norad har i løpet av andre og tredje kvartal utarbeidet et svar på bestillingen, se egen rapport. Prosjektgruppen har gjennomført møter med Ofu-programmets mange bidragsyttere, innhentet råd og innspill fra eksterne fagpersoner og kompetansemiljøer, samt gjennomgått oppdaterte energianalyser og studier.

Ofu i endring: to alternative modeller

Flere av Norges samarbeidsland produserer, eller har planer om å produsere olje og/eller gass. Etter 60 år som oljeprodusent, og mer enn 40 år med petroleumbistand har Norge en bred kompetanse og unik erfaring. Denne er fortsatt etterspurt og relevant for en rekke av Norges samarbeidsland i og med at petroleum fortsatt vil bli produsert for å møte verdens voksende energibehov i flere tiår fremover.

Samtidig er det flere utviklingstrekk de senere årene som påvirker petroleumssektoren, og slik sett også Ofu-programmet: Paris-avtalen fra 2015, etableringen av energi og klima som to sentrale bærekraftsmål, endrede energimarkeder, covid-19 og framskrivninger som viser at energimiksen må dreies mot fornybare energikilder på bekostning av fossil energi.

Norad mener det er nødvendig med tydelige endringer i Olje for utvikling – både innhold og oppsett – for å svare på disse utviklingstrekkene, der:

- Klimahensyn sidestilles fattigdomsreduksjon som overordnede mål, gjennom å utvide støtten til klimatiltak betydelig og integrere i hele innsatsen;
- Denne bistanden inngår i en bredere energisammenheng.

Norge bør være godt plassert til å bistå landene i en nødvendig energiovergang fra fossil energi til fornybar energi. Et bredere energiprogram der petroleumbistand inngår, med en endret profil og betydelig styrket klimainnsats, vil kunne bevare Ofu-programmets kvaliteter i arbeidet innen miljøforvaltning, sikkerhet, effektiv ressursutnyttelse og inntektsforvaltning. Samtidig vil et energiprogram i større grad kunne bidra til landenes energiomstilling. Styresett dimensjonen fra Ofu-programmet og arbeidet for åpenhet og ansvarliggjøring bør stå sentralt også i et nytt energiprogram.

På lengre sikt virker det fornuftig å vurdere en gradvis utfasing av petroleumbistanden, i takt med den globale energiendringen og basert på muligheter og utfordringer i samarbeidsland. Denne vurderingen vil være særlig viktig i forbindelse med valg av nye samarbeidsland og utformingen av nye avtaler og program. En slik tilnærming kan kombineres med begge de to alternativene som rapporten foreslår.

I rapporten skisserer vi to ulike alternativer som begge knytter støtten til petroleumsforvaltning opp mot annen energirelatert bistand, men som er ulike når det gjelder innhold, virkemiddelapparat, aktører og organisering.

I **alternativ 1** samles institusjonssamarbeidene i dagens Ofu og Ren energi (REN) i et nytt felles kunnskapsprogram - «Energi for utvikling (EFU)» - med en betydelig styrket klima-dimensjon.

I **alternativ 2** suppleres disse institusjonssamarbeidene med ytterligere tiltak og virkemidler, i et bredt «Energi- og klimaprogram».

Alternativ 1: Et Energi for utvikling med hovedvekt på institusjonssamarbeid

Institusjonssamarbeidene i dagens Ofu og REN har mange fellestrekk: Lov- og regelverksutvikling, utvikling av kapasitet i forvaltningsinstitusjoner, samt fokus på åpenhet og ansvarliggjøring av

myndighetene. Langvarige samarbeid mellom søsterinstitusjoner fremmer personlige relasjoner og tillit, som styrker måloppnåelsen.

Alternativ 1 forener disse to programmene. Klimatiltak skal være sentrale innenfor alle komponenter. Ulike energiformer ses i sammenheng, noe som bidrar til at samarbeidslandene gjør gode valg på veien mot bærekraftige energisystemer. Norsk forvaltningserfaring vil danne grunnlaget for å tilby en bred meny av kompetansehevingstiltak innen energisektoren, samtidig som det legges til rette for en bredere energi- og klimadialog samarbeidslandenes myndigheter. Et Efu-program bør også ses i sammenheng med andre energi- og klimaprosesser, som for eksempel utviklingen av neste fase nasjonale klimaplaner (NDC).

Et Efu-program vil bidra til å:

- Utvikle policy og lovverk for energi, som inkluderer klima i relevant sektorpolitikk
- Styrke institusjonell kapasitet til gjennomføring av klimapolitikk og nasjonale planer, herunder NDC-er
- Utvikle og gjennomføre en energiomstillingsstrategi, herunder kartlegging, planlegging og finansiering av prosjekter for fornybar energi og energieffektivisering
- Bidra til økt kunnskap om globale finansieringskilder for klimatiltak

Ofu og REN har i dag programmer i en rekke land. I Mosambik, Tanzania, Uganda og Myanmar er begge programmer til stede. Dersom alternativ 1 velges, anbefaler prosjektgruppen en gradvis innfasing av nye landprogrammer, basert på nåværende styringsgruppemodell for Ofu, der alle involverte fagdepartementer bidrar under ledelse av UD.

Et nytt Efu-program vil tydeliggjøre Norges ambisjoner innen energi og klima i utviklingssamarbeidet ved å fremme energiomstilling på landnivå. Felles organisering kan innebære effektivisering gjennom erfaringsutveksling mellom Ofu-institusjonene og NVE. Et Efu-program forener en fortsatt etterspurt petroleumbistand, som bidrar til mindre klima- og miljøskader enn sannsynlige alternativer, med et langsiktig mål om å dreie partnerlandenes energimiks mot fornybare energikilder.

Alternativ 2: Et bredt energi- og klimaprogram

Alternativ 2 er et mye bredere og mer ambisiøst energi- og klimaprogram. Alternativ 1 inngår som en sentral plattform for den bilaterale bistanden som suppleres med et mye bredere virkemiddelapparat; Bilaterale investeringer i produksjon og tilgang til fornybar energi, næringslivsinsentiver, Norfunds investeringer i fornybarsektoren, tilskudd til globale fond og internasjonale programmer innenfor energi og klima, samt støtte til relevant forskning og høyere utdanning. Dette alternativet legger opp til en helhetlig tilnærming til energisektoren i samarbeidslandene, der ulike tiltak ses i sammenheng, og knyttes direkte til klimaforpliktelser i henhold til Paris-avtalen. Det vil være naturlig å vurdere samarbeid med nye partnere innen energi og klima, samt relevante sivilsamfunnsorganisasjoner. Offentlig-privat partnerskap styrkes ved å fremme samarbeid med private investorer.

Alternativ 2 gir en mulighet for at all norsk innsats innenfor energi og klima kan innrettes og styres mer strategisk mot klimamålene og en bærekraftig energiovergang. Den største utfordringen ligger i å finne en effektiv og god styrings- og koordineringsmekanisme for et så komplekst virkemiddelapparat. Norske aktører som deltar i det nye initiativet bør samles i et dialogforum eller rådgivende organ for å sikre god koordinering og samordning. Alternativ 2 forutsetter også at norske bistandsmyndigheter lykkes med en bred energi- og klimadialog på et tilstrekkelig høyt politisk nivå hos samarbeidslandenes myndigheter.

Alternativ 2 står ikke i et motsetningsforhold, men kan plasseres på en skala av ambisjonsnivå og kompleksitet. Det er mulig å tenke seg at man tar utgangspunkt i opprettelsen av et nytt Efu-program (alternativ 1) med en gradvis innfasing av elementer fra alternativ 2. Energikonteksten, politisk vilje og andre bistandsaktører i samarbeidslandene bør være utslagsgivende for omfanget av den norske innsatsen og valg av virkemidler.

1. Bakgrunn

Norad mottok i Tildelingsbrev 1, 2020 følgende bestilling:

«Norad bes om å foreta en gjennomgang av Ofu-programmets nåværende målsettinger og profil. Utredningen skal vurdere innretningen av Ofu i lys av Paris-avtalens mål om reduserte klimagassutslipp, og samtidig bidra til bærekraftsmål 16 og mobilisering av nasjonale ressurser for bærekraftig utvikling. Utredningen skal også vurdere mulige samarbeidsformer med andre norske innsatser innen fornybar energi og godt styresett.»

Det ble 10. mars gjennomført et møte mellom Norad og utviklingsminister Ulstein for å avklare retning og omfang på oppdraget. Utviklingsministeren bekreftet i møtet at oppdraget skulle ha som utgangspunkt at et nytt program sidestiller klima med redusert fattigdom som overordnet mål, og ba Norad se på mulighetene for å plassere et «nytt Ofu» inn i en bredere energi- og klimasatsing. Norad ble bedt om å avgi sin rapport til UD i august.

3

Oppdraget

Ofu-programmet har gjennom sitt 15-årige¹ virke etablert en bred tilnærming til petroleumsforvaltning der ressurs, miljø, sikkerhet og finans ses på som en helhet, med klima, anti-korrupsjon og likestilling som tverrgående hensyn. Formålet med Ofu er å dele norsk kompetanse og erfaring slik at utviklingsland kan forvalte sine petroleumsressurser på en måte som bidrar til reduksjon av fattigdom, samtidig som negative konsekvenser for mennesker og miljø minimeres. Programmet har operert relativt selvstendig fra andre innsatser innen energifeltet.

I løpet av disse årene har det skjedd mye som påvirker petroleumssektoren, og slik sett også Ofu-programmet: Paris-avtalen fra 2015, etableringen av energi og klima som to sentrale bærekraftsmål, endrede energimarkeder, covid-19, og framskrivninger som viser at energimiksen må dreies mot fornybare energikilder på bekostning av fossil energi. I større grad enn for kun få år siden opererer Ofu-programmet nå i et spenningsfelt mellom de muligheter petroleumsutvinning gir for økte inntekter til staten og fattigdomsreduksjon – samtidig med at petroleum er en av de største kildene til klimagassutslipp. I dette spenningsfeltet ligger det muligheter i å oppdatere Ofu-bistanden ved å løfte klimahensyn enda tydeligere fram, og å plassere denne bistanden i en større energisammenheng. For fornybar-bistanden på sin side ligger det muligheter i å knytte seg mer direkte til en tydeligere definert overbygning med en felles målstruktur og ved en bredere profilering av norsk energibistand som en samlet innsats. Det er disse mulighetene denne rapporten skal utforske og vurdere.

Er petroleumsrelatert bistand fremdeles god bistand?

Prosjektgruppen har ikke vurdert en avvikling av Ofu-programmet, da det anses å ligge utenfor oppdraget. Samtidig ønsker vi å løfte problemstillingen om hvorvidt bistand rettet mot petroleumssektoren fremdeles bør ha «livets rett». De siste årene har flere internasjonale banker og organisasjoner, inkludert Verdensbanken, IMF og den europeiske utviklingsbanken gått bort fra å direkte finansiere petroleumsprosjekter, men samtidig holdt fast ved støtte til petroleumsforvaltning til statlige institusjoner. Ofu-programmet har aldri ytt finansiell støtte til petroleumsprosjekter, men alltid søkt å dele norsk petroleums erfaring- og kompetanse med et langsiktig mål om å bidra til forsvarlig forvaltning.

Prosjektgruppen mener det kan argumenteres for at denne typen petroleumsbistand er relevant og viktig også en tid fremover så lenge petroleum etterspørres og produseres. Dette gjelder særlig i land med mangelfull lovgivning og kompetanse. Gjennom kompetansebygging og utvikling av klimakrav kan vi bidra til at klimagassutslipp fra petroleumsproduksjonen blir lavere enn det de ellers ville vært. I tillegg bidrar programmet til bedre miljøforvaltning, bedre sikkerhet, mer effektiv ressursutnyttelse, samt at landene får en rimelig andel av petroleumsinntektene og forvalter disse godt.

---

¹ Programmet ble etablert i 2005.

Det kan være krevende å plassere og forsvare petroleumsrelatert bistand i en verden hvor fossil energi i økende grad må erstattes av fornybare energikilder for å møte klimautfordringen. Samtidig står mange av Ofus samarbeidsland for en svært lav andel av de globale klimagassutslippene, og har betydelige fattigdomsutfordringer som krever både inntekter, f.eks. fra eksport av petroleum, og økt tilgang til energi for nasjonalt forbruk. Gjennom å videreføre deler av Ofu-bistanden i et bredere energiperspektiv kan Norge bistå samarbeidslandene i å gjøre vurderinger rundt hvordan de møter disse utfordringene.

Prosjektgruppen mener derfor at bistanden rettet mot en ansvarlig forvaltning av petroleumssektoren ikke bør avvikles på kort sikt. Vi vil miste kompetanse både i Norge og i samarbeidsland, kontaktnettverk og ikke minst muligheter til å påvirke.

Det virker likevel fornuftig å vurdere en utfasing av petroleumbistand over tid, i takt med den globale energiendringen og basert på muligheter og utfordringer i samarbeidsland. Denne vurderingen vil være særlig viktig i vurderingen av nye henvendelser om støtte og i utformingen av nye landprogram. En slik tilnærming kan kombineres med begge modellene som foreslås i dette notatet. Det har også den fordel at vi ikke brått avvikler eksisterende avtaler, men lar en eventuell endring få konsekvenser for framtidig satsing over tid.

Gjennomføring

Norad har etablert en intern prosjektorganisasjon for oppdraget, ledet av Ingunn Kroksnes i Ofu-seksjonen, med deltakere fra Ofu-seksjonen, seksjon for ren energi, og seksjon for klima, skog og grønn økonomi. Prosjektet har tatt utgangspunkt i to alternativer som danner grunnlaget for de to modellene rapporten ser nærmere på. Det ene alternativet ser på mulige endringer i Ofu-programmet innenfor rammen av kunnskapsprogrammene. Den andre modellen bygger på den første, men går videre og innebærer at et endret Ofu inngår i et bredt energi- og klimainitiativ.

Prosjektet har gjennomført en rekke møter i løpet av våren med a) Ofu-programmets bidragsytere og b) eksterne ressurser, herunder:

- a)
  - Departementene i Ofus styringsgruppe: UD, OED, KLD, FIN, SD
  - Direktoratene: Oljedirektoratet, Miljødirektoratet, Kystverket, Petroleumstilsynet og SSB
  - En rekke ambassader
- b)
  - NVE
  - Norfund
  - Statnett
  - Sivilt samfunn: WWF, Regnskogfondet, Zero
  - Akademia: Senter for utvikling og miljø ved Universitetet i Oslo
  - Forskningsrådet
  - Konsulentmiljøer

Hensikten med de eksterne møtene har vært å hente innspill fra aktører utenfor Ofu-programmet, samt å sondere mulighetene for et samarbeid med aktører som NVE, Norfund og Statnett. Målsettingen med møtene med Ofus bidragsytere har vært å motta forslag til justeringer i innhold og innretning på Ofu-programmet og modne frem et eierskap til endringsprosessen. Vi har i forbindelse med møtene også mottatt en rekke skriftlige innspill. Prosjektgruppen har gjennomført forankringsmøter med UD, og holdt Ofus styringsgruppe orientert om fremdriften i arbeidet.

Prosjektgruppen har ikke vurdert mer omfattende endringer i energibistanden for øvrig, men heller sett på hvordan de ulike tiltakene kan samles om de overordnede målsettingene for fattigdomsreduksjon og klima. Vi har lagt til grunn at den nye strategien for fornybar energi i norsk utviklingspolitikk snart

ferdigstilles og at den skal legge rammene for fornybar-bistanden fremover². Rapporten legger til rette for at bistanden innenfor energi og klima kan styrkes hvis det er politisk ønske om det, og at den kan koordineres og styres under en overordnet struktur og målsetting.

2. Ofu-programmet per i dag – innretning og bevaringspunkter

Ofu-programmet har gjennom flere år vært et etterspurt program i norsk utviklingssamarbeid med gode evalueringer, og er det største programmet i Kunnskapsbanken – avdelingen for kunnskapsprogrammer i Norad. Det er en interdepartemental styringsgruppe ledet av UD som har det overordnede ansvaret, mens Ofu-sekretariatet koordinerer landprogrammene. Direktoratene har en sentral rolle i den praktiske implementeringen, mens ambassadene forvalter flere av de største landprogrammene, i tillegg til å bidra med viktig kontekstforståelse og den politiske dialogen.

Et styresettprogram

Ofu er først og fremst et styresettprogram for forsvarlig forvaltning av petroleumsressurser. Innsatsen er rettet mot å støtte opp om nasjonal ressursmobilisering³ og sikre at en rimelig andel av inntektene fra ressursen tilfaller samarbeidslandene. Programmet samarbeider med land som allerede har besluttet å utnytte sine petroleumsressurser, og gir ikke råd om hvorvidt landene bør utvikle sine ressurser eller ikke. Ofu-programmet søker å motvirke den såkalte «ressursforbannelsen» ved å bygge sterke institusjoner⁴ og ved å styrke mulighetene for demokratisk kontroll og medvirkning.

Langsiktig og tillitsbasert institusjonssamarbeid

Hovedmodellen i Ofu-programmet er langsiktig samarbeid mellom offentlige institusjoner i Norge og samarbeidslandene. Antakelsen er at velfungerende, ansvarlige og åpne institusjoner er avgjørende for en forsvarlig forvaltning av landenes ressurser⁵.

I gjennomføringen av Ofus landprogrammer legges det vekt på å ha langsiktig horisont, etablere tillitsbaserte relasjoner mellom fagpersoner i de respektive statlige institusjonene i Norge og samarbeidslandet, og ha fleksibilitet til å tilpasse arbeidsplanene til skiftende omstendigheter og endrede prioriteringer hos partner. Dette er fremhevet som suksessfaktorer i flere evalueringer og sluttgjennomganger av landprogrammer. Med denne tilnærmingen skiller Ofu seg fra andre internasjonale bistandsprogrammer som i større grad tilbyr konsulenthjelp til å løse konkrete oppgaver. Det er derfor viktig at de norske fagetatene gis tilstrekkelig mandat, fleksibilitet og tid til å utvikle slike relasjoner.

Satsing på åpenhet og ansvarliggjøring

Ofu-programmet har over tid økt innsatsen rettet mot åpenhet og ansvarliggjøring. Disse elementene inngår som sentrale komponenter i landprogrammene, men støttes også direkte gjennom samarbeidet med sivilt samfunn, media, parlament og EITI. Dette er sentrale aktører som holder myndighetene ansvarlige for forvaltning og bruk av petroleumsinntektene, slik at disse kan komme hele befolkningen til gode.

---

² I utkastet til fornybar-strategi trekkes følgende områder frem for den norske innsatsen: Fornybar energiproduksjon fra vann, vind, sol og jordvarme; desentraliserte energiløsninger; utbygging, oppgradering, drift og vedlikehold av strømnnett, inkludert digitalisering og utbygging av smartnett og -målere; sektorreformer, lovverk, karbonprising, regulering, forvaltning, kapasitetsbygging og utvikling av integrerte regionale kraftmarkeder; utdanning og forskning.

³ Nasjonal ressursmobilisering, i tillegg til direkte utenlandsinvesteringer og tilbakeføring av midler fra utflyttede borgere, utgjør den viktigste finansieringskilden for et land, ref. St. Meld 24 (2016-2017)

⁴ Se for eksempel Halvor Mehlum, Karl Moene og Ragnar Torvik: *Institutions and the Resource Curse*.

⁵ Ref. Bærekraftsmål 16 og 17.

Forankring av strategiske valg og prioritering

Den norske erfaringen med petroleumsforvaltning danner grunnlaget for Ofu-bistanden. Kompetansen som etterspørres befinner seg primært i offentlige institusjoner, og er en knapp ressurs. Anvendelsen av disse ressursene må derfor være godt forankret i de ansvarlige fagdepartementene. Av den grunn har det vært avgjørende at Ofu-programmet har en styringsstruktur hvor sentrale strategiske spørsmål som for eksempel landvalg, overordnet innretning på landprogrammer og viktige satsninger og føringer besluttes av UD og fagdepartementene i Norge.

Faglig kvalitetssikring og koordinering

Bistand innen petroleumssektoren krever stor varsomhet og innsikt vedrørende mulige konsekvenser. Petroleumsressursene kan være avgjørende for samarbeidslandenes økonomi, og er ofte gjenstand for interessekonflikter. Omdømmerisikoen kan være betydelig dersom den norske bistanden ikke holder god nok faglig kvalitet. Departementene møtes kvartalsvis i en styringsgruppe. Til møtene foreligger det saksdokumenter som er utarbeidet av Ofu-sekretariatet i Norad. Styringsgruppen opererer under et mandat som er godkjent av departementene. Denne modellen sikrer inkluderende og sporbare beslutningsprosesser.

Ofus «vær varsom-plakat» sikrer at programmet har armlengdes avstand til petroleums-industrien og ikke oppfattes som et verktøy for å fremme norske kommersielle interesser. Dette er viktig for programmets legitimitet både i Norge og samarbeidslandene. For å oppnå effektive prosesser er det er utarbeidet en veileder som redegjør for ansvarsdeling, prosess for planlegging og gjennomføring av et landprogram, samt maler for programdokument og resultatrammeverk.

Klimahensyn

Ofu-programmet begrenser seg til oppstrøms-delen av petroleumssektoren, dvs. produksjon av olje og gass, og ikke forbruk. Utslippene fra produksjonen utgjør i gjennomsnitt 13 prosent av de totale klimagassutslippene fra petroleum. Ofu har siden starten hatt en målsetting om å bidra til å redusere disse utslippene gjennom formidling av norske erfaringer, deriblant tidlig innføring av forbud mot fakling (brenning av assosiert gas), CO₂-skatt og krav til energieffektiv teknologi. Siden 2017 har programmet hatt en egen meny av dedikerte klimatiltak⁶. Denne ble oppdatert i 2020 til å inkludere formidling av kunnskap om energiutviklingsscenarier, inkludert analyser av klimarisiko og makroøkonomiske framskrivinger basert på ulike scenarier for olje- og gasspriser. Den oppdaterte tiltaksmenyen er relevant og dekker bredt tematisk, men har utgjort en relativt beskjeden andel av samlet Ofu-bistand hittil. For å styrke Ofu-programmets klimainnsats bør disse tiltakene videreutvikles og formidles mer systematisk til samarbeidsland og vektlegges i større grad i det enkelte landprogram.

3. Ofu-programmet i lys av Paris-avtalen og energiomstillingen

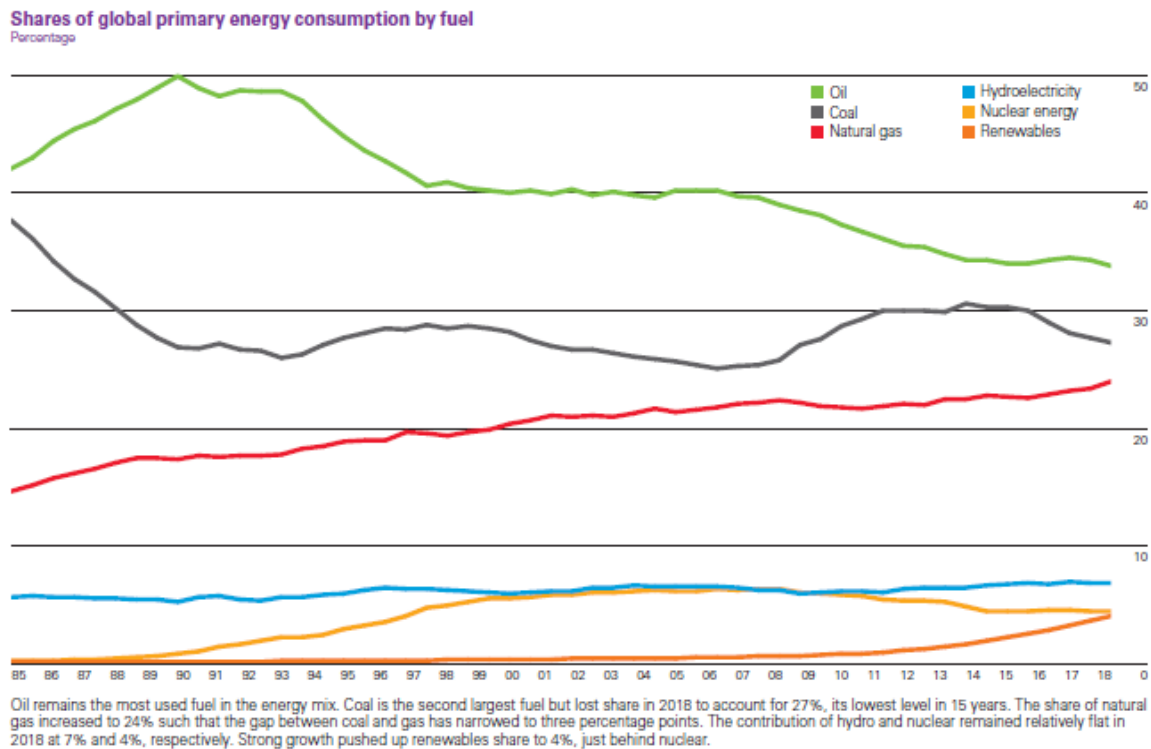
I 2015 ble FNs medlemsland enige om en avtale for å begrense klimagassutslippene der målet er å holde den globale temperaturstigningen godt under 2 grader og helst ikke til mer enn 1,5 grader. I avtalen forplikter landene seg til å sette utslippsmål og utarbeide nasjonale planer (NDC-er) for hvordan de skal kutte i klimagassutslippene, med oppdatering til stadig mer ambisiøse planer hvert femte år. Fra og med 2023 skal landene også rapportere på sine faktiske utslipp hvert femte år. Rike land forventes å bidra med de største reduksjonene, og skal i tillegg bistå utviklingsland med å nå sine nasjonale klimamål gjennom teknologi- og kompetanseoverføring, samt finansiell støtte.

Fossile energikilder som kull, olje og gass dekker i dag mer enn 75 prosent av verdens energibehov og står for om lag to tredjedeler av totale klimagassutslipp (produksjon, transport og forbruk). Det er bred enighet om at en oppfyllelse av togradersmålet krever en radikal omlegging av verdens energisystemer der fossilt brensel erstattes av lav- og nullutslippsløsninger, i tillegg til energieffektivisering. Kull er i dag den største enkeltkilden til CO₂-utslipp. En dreining vekk fra kull til gass vil være et effektivt bidrag

⁶ Se vedlegg 1 «Klimatiltak gjennom Ofu programmet»

til å nå Paris-avtalens mål, men også olje og gass vil måtte erstattes av fornybar energi for å nå togradersmålet. Figurene 1 og 2 under viser fordelingen av verdens totale energiforbruk per kilde frem til i dag.

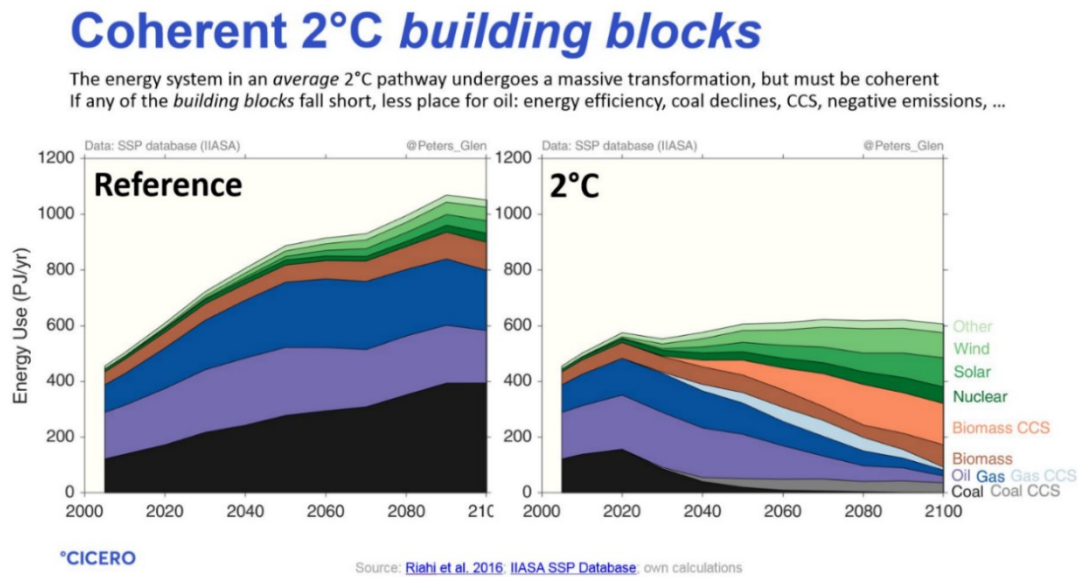
Figur 1: Verdens energiforbruk per kilde (BP Statistical Review of World Energy 2019)

Analytikere er enige om at fossil energi kommer til å få en mindre fremtredende rolle i den globale energimiksen fremover, og at fornybar energi kan dekke store deler av en forventet økning i energietterspørsel. Det forventes en fallende andel for særlig kull og olje allerede om noen få år, mens naturgass gis mer plass, særlig med CO₂-håndtering (CCS).

Det pekes imidlertid også på at omstillingen som vi ser i dag på langt nær foregår raskt nok til å nå Paris-avtalens mål. Beregningene fra CICERO (figur 2) viser hva som kreves av endringer i energimiksen for å nå togradersmålet.

Figur 2 Omstillingsbehov i energiforbruk (Cicero)

Denne målsettingen har flere implikasjoner for petroleumssektoren og Ofu-programmet. For det første vil etterspørsel og pris på petroleum påvirkes i favør av fornybar energi. Det Internasjonale Energibyrået, IEA, viser til at selv om det vil være betydelig behov for fossil energi i mange år fremover, vil sektoren måtte forvente strammere politiske reguleringer, økt usikkerhet gjennom teknologiskifter og muligens varig lavere priser på sine produkter⁷. Denne utviklingen vil få spesielt stor innvirkning på utviklingsland med ressurser som ennå ikke er utvunnet. I tillegg har covid-19 ført til et kraftig oljeprisfall og synkende etterspørsel, som igjen har satt sektoren ytterligere under press.⁸ Det å bistå myndigheter i samarbeidsland med å gjøre gode vurderinger rundt muligheter og risiko som knytter seg til petroleumssektoren i årene fremover, er viktigere enn noen gang.

Men selv om andel petroleum i den globale energimiksen må ned sammen med kull, viser prognosene at det vil produseres og forbrukes petroleum i flere tiår fremover. Det vil derfor være enda viktigere enn tidligere å støtte oppunder en mest mulig klima- og miljøvennlig petroleumproduksjon også i årene som kommer. Norsk bistand innenfor petroleumssektoren dreier seg ikke om finansiering av infrastruktur og prosjekter, men retter seg mot ansvarlig forvaltning av sektoren. Det er kun et fåtall givere og internasjonale organisasjoner som arbeider for ansvarlig forvaltning av petroleumssektoren.

Samtidig ser vi et behov for å bistå samarbeidslandene i energiomstillingen. Godt planlagt utvikling av naturgassressurser kan bidra til å erstatte kullkraftverk. Naturgass kan også fungere som alternativ kilde i energikraftverk på de tidsrommene der fornybare kilder som sol eller vind ikke er tilgjengelige. Energiomstillingen krever imidlertid en enda bredere tilnærming der muligheter for alternative lavutslippsscenarioer basert på fornybar energi utredes. Det er derfor viktigere nå enn da Ofu-programmet ble etablert for 15 år siden å se på energisektoren i sin fulle bredde for å sikre utviklingen av langsiktige, bærekraftige energisystemer.

De neste kapitlene redegjør for sammenhengen mellom klima, energi og fattigdom og hvordan et nytt Efu-program (alternativ 1) eller et bredere energi- og klima-initiativ (alternativ 2) kan møte disse utfordringene.

⁷ <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2019>

⁸ Se for eksempel <https://www.theafricareport.com/28902/post-coronavirus-more-sorrow-for-africas-new-oil-and-gas-producers/>

4. Sammenhengen mellom klima, energi og fattigdom

Bakgrunnen for forslaget om å etablere et nytt program er erkjennelsen av at ulike energikilder må sees i sammenheng for å nå målene om fattigdomsreduksjon og å stoppe klimaendringene.

Klimaendringer og fattigdom

Endringer i klimaet påvirker blant annet matproduksjon og helse og bidrar til naturkatastrofer (for eksempel flom og tørke), migrasjon og flyktningestrømmer. Begrensning av klimaendringene er derfor et sentralt innsatsområde for å begrense fattigdommen. Samtidig er reduksjon av fattigdom en forutsetning for tilpasning til de klimaendringene som allerede skjer.

Energisektoren legger grunnlaget for økonomisk aktivitet og fattigdomsreduksjon på den ene siden, samtidig som energibruk er den største kilden til klimagassutslipp, særlig gjennom forbrenning av fossil energi. Reduserte utslipp fra energisektoren er en forutsetning for å nå klimamålsettingene.

Energitilgang

Stabil energiforsyning og tilgang til strøm til en overkommelig pris er nødvendig for utvikling av økonomi, næringsliv og for at befolkningen skal sikres helsetjenester, utdanning, informasjonstilgang osv. Ifølge siste statusrapport for bærekraftsmål 7 har man lyktes i å redusere antall mennesker uten tilgang til strøm fra 1,2 milliarder i 2010 til om lag 800 millioner i 2018.⁹ Samtidig estimeres at det i 2030 fortsatt vil være om lag 620 millioner uten strøm, hvorav 85 prosent vil bo i Afrika sør for Sahara. I tillegg vises det til at 2,8 milliarder mennesker mangler tilgang til moderne kokeløsninger og derfor bruker vedovner og åpne ildsteder til matlaging. Dette har store konsekvenser for miljø, klima og helse.

Figur 3 Andel av befolkning med tilgang til elektrisitet (Tracking SDG 7: The Energy Progress Report 2020)

FIGURE 1.1 • Percentage of population with access to electricity

Source: World Bank, IEA.

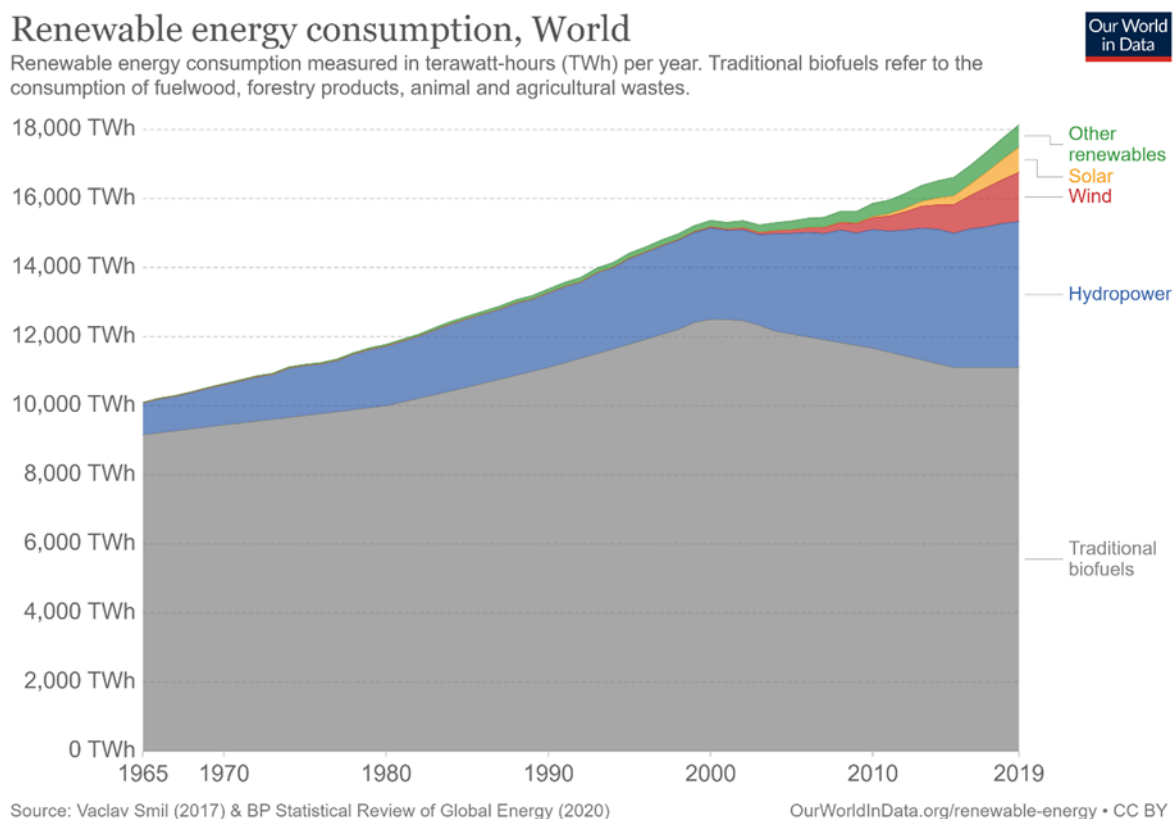
Økt andel fornybar energi

Det er tradisjonelt en nær sammenheng mellom økt økonomisk vekst, økt energiforbruk og økte klimagassutslipp. Derfor vil det på kort sikt kunne oppfattes å være en målkonflikt mellom at et land skal oppnå nasjonal fattigdomsreduksjon, samtidig som det skal bidra til å stanse globale klimaendringer. En forutsetning for at fattigdomsbekjempelse ikke skal føre til en betydelig økning av samarbeidslandenes klimagassutslipp er derfor at det utvikles nasjonale strategier for energiomstillingen, der fornybare energikilder utgjør en stadig økende andel av energimiksen. Fornybar

⁹ www.irena.org/publications/2020/May/Tracking-SDG7-The-Energy-Progress-Report-2020

energi er også i mange tilfeller et billigere alternativ enn fossil energi, og kan bidra til å skape flere arbeidsplasser.

Figur 4 Fornybar energiforbruk per kilde (BP Statistical Review of World Energy 2019)

Nasjonal ressursmobilisering og klimarisiko

Et viktig mål med all bistand er at samarbeidsland skal bli i stand til å finansiere sin egen utvikling. Skatter og avgifter er den viktigste inntektskilden for alle nasjonalstater. Land som er rike på naturressurser kan skattlegge utvinning og produksjon av disse. Grunnrenten knyttet til petroleumsproduksjon har hittil vært svært stor. Fattige land som finner petroleum vil derfor ha et sterkt incitament til å produsere og eksportere ressursen. Siden landene selv ikke har kapital eller kompetanse til å gjøre dette, inviteres ofte internasjonale selskap inn. Det er da viktig for landene å få en avtale med selskapene som sikrer dem en rimelig andel av grunnrenten. Ett av målene med Ofu-programmet er å bistå landene med dette.

For at petroleumsproduksjon skal føre til fattigdomsreduksjon, må inntektene fra sektoren brukes på måter som kommer hele befolkningen til gode. Det finnes mange eksempler på at dette ikke har skjedd, som følge av korrupsjon, dårlig planlegging, mangel på kompetanse til å styre offentlige prosjekter mm. Derfor er det svært viktig at programmet vektlegger åpenhet rundt inntektene (bl.a. gjennom EITI) og bruken av dem. Sivilt samfunn, media, parlament og Riksrevisjon spiller en sentral rolle her.

Samtidig står petroleumssektoren overfor en økende klimarisiko, særlig knyttet til såkalt overgangsrisiko som følge av strengere klimapolitikk og endringer i den globale energimiksen. Programmet vil derfor ha en viktig oppgave i å belyse overfor myndighetene i samarbeidsland hvordan klimarisiko spiller inn, og hva som kan være egnede risikoavbøtende tiltak og overgangsstrategier.

Fornybare energikilder vil i de fleste tilfeller ha betydelig lavere ressursrente enn petroleumssektoren. Her er grunnrenten størst for vannkraftprosjekter. Med dagens teknologi og skatteregimer vil det i de fleste samarbeidsland være et behov for finansiell støtte til produksjon av fornybar energi for å øke dennes andel av de nasjonale energimiksene.

Ansvarlig forvaltning

Forsvarlig og effektiv forvaltning av energiresurser er av avgjørende betydning både for økonomisk vekst og for å minimere klimagassutslipp og annen forurensning. Ansvarlig forvaltning fordrer at effektive juridiske rammeverk og systemer for helhetlig energiforvaltning er på plass, inkludert en tydelig rolle- og ansvarsfordeling mellom ulike myndigheter med ansvar for energisektoren. Mandater og sektorregelverk må også koordineres med overordnede strategier i tilgrensende sektorer.

Velfungerende institusjoner (bærekraftsmål 16) som sikrer god myndighetsutøvelse er nøkkelen til ansvarlig forvaltning. Samtidig må disse ha et godt samspill med sivilsamfunn, academia, samt institusjoner som har som oppgave å holde myndighetene ansvarlig, som parlament og media. Systematisk innsats for åpenhet og antikorrupsjon inngår som en sentral del i arbeidet. Ansvarlig forvaltning innebærer også at beslutninger fattes ut fra et best mulig informasjonsgrunnlag. Tilveiebringelse og formidling av informasjon og data relatert til fattigdomsutvikling og klimagassutslipp spiller en sentral rolle her.

Under følger en mulig fremstilling av et overordnet målhierarki for en mer helhetlig innsats innen energi og klima.

Figur 5 Målhierarki for en helhetlig innsats innen energi og klima

5. Alternativ 1: Energi for utvikling (Efu)

Et kunnskapsprogram for energi og klima

Alternativ 1 forener eksisterende kunnskapsprogrammer innenfor petroleum og fornybar energi (Ren)¹⁰. Ofus institusjonssamarbeid samordnes med NVEs tilsvarende bistand innen fornybar kraftproduksjon og transmisjon. Norske institusjoner har opparbeidet en betydelig grad av tillit gjennom Ofu-

¹⁰ Se vedlegg 2 for en kort beskrivelse av programmet for ren energi

programmet og institusjonssamarbeidet innen ren energi. Dette kan være en viktig døråpner for en bredere energi- og klimadialog med myndigheter i samarbeidsland. Et Efu-program gjør det mulig å se de ulike energiformene og sektorene i en helhetlig politisk og forvaltningsmessig kontekst, og fattigdomsreduksjon og klima blir sidestilte mål.

Innhold

Efus operative mål vil være lov- og regelverksutvikling; kapasitetsbygging av myndighetsinstitusjoner og åpenhet og ansvarliggjøring, der blant annet støtte til sivilt samfunn er viktig. Programmet vil omfatte komponentene fra institusjonssamarbeidene innen petroleum og fornybar energi, dvs. ressurs- og energiforvaltning, sikkerhet, finans, statistikk, miljø og klima. Innsatsen i dagens programmer vris mot å nå Paris-avtalens mål.

Områder for kunnskapsdeling som kan bidra til å nå Paris-avtalens mål og landenes nasjonale bidrag (NDC-er):

- Kompetanse knyttet til behovet og mulighetene for en mer bærekraftig energisammensetning («energimiks»), energibalanse, energiplaner og langsiktige strategier
- Energi og klima i makromodeller. Bruk av energi i husholdningene og som innsatsfaktorer i produksjonen. Studier på hva som påvirker energiforbruket, langsiktige scenarier
- Bruk av økonomiske virkemidler som klimagass-avgifter, skatter og subsidier
- Kompetanse om landets klimarisiko/overgangsrisiko i inntektsframskrivninger
- NDC-bistand, herunder måling og rapportering av utslipp, estimering av fremtidige utslipp fra energisektoren og beregning av alternative lavutslippsbaner
- Reduksjon av klimagassutslipp fra produksjon av olje/gass, herunder teknologi for energieffektiv produksjon, elektrifisering, redusert fakling, økt fokus på metan som klimadriver, samt forankring av tiltak i lov- og regelverk
- Identifisere muligheter for fornybar energi og evt. naturgass som erstatter for kull
- Erfaringsoverføring til nye områder som havvind, grønn hydrogen og CO₂-håndtering

Mye av den faglige kompetansen i Ofu-institusjonene er ikke petroleumsspesifikk. En felles tilnærming gjennom et nytt Efu program vil kunne støtte og komplementere institusjonssamarbeidet innenfor fornybar energi som i dag har NVE som eneste implementerende institusjon. De norske Ofu-institusjonene har identifisert flere mulige felles innsatsområder for petroleumssektoren og fornybar energi. Potensialet er størst innen miljø og klima, men også til stede for sikkerhet, ressursforvaltning, finans og statistikk. Klimainnsatsen inngår i alle komponentene, eller samles i en spesifikk klimakomponent, der alle institusjoner og eventuelle nye partnere bidrar.

Eksempler på temaer og innsatsområder som vil være sentrale for miljøoppfølgingen for alle energityper i alle land:

- Kunnskap om miljømessige utfordringene ved ulike typer energisatsing
- Arealplaner (vindkraft, solkraft, kraftlinjer, rørledninger, prosessanlegg etc.)
- Vannforvaltning
- Forurensning inkludert kjemikalier og avfall
- Akutt beredskap
- Konsekvensutredninger
- Miljøoppfølging, og -tilsyn
- Miljøkunnskap/miljødata (naturmiljø, forurensning og klima)

Eksempler på felles temaer innenfor ressurs- og energiforvaltning, sikkerhet, finans og statistikk:

- Regelverksutvikling og reguleringsutøvelse
- Risikoanalyse og risikostyring
- Sikkerhetskultur, tilsyn og kontrollfunksjoner
- Energipolicy-utvikling og kompetanse for implementering
- Ressurskartlegging og dataforvaltning
- Optimal ressursutnyttelse og effektiv produksjon
- Ressursbeskatning, avgiftssystemer og finansielle insentiver
- Makroøkonomiske modeller
- Energi-, miljø- og fattigdomsstatistikk

Arbeidet mot korrupsjon og for åpenhet og ansvarlighet sammen med sivilsamfunnsorganisasjoner vil og stå sentralt i et nytt program gjennom målrettet innsats i tråd med Ofus tidligere arbeid. Både Skatt for utvikling (Sfu) og Ofu har dette som sentrale målsettinger, og et nytt program bør styrke samarbeidet og felles innsats innenfor disse områdene. Duplisering med eksisterende innsatser på klimagass-avgifter, skatter og subsidier i Sfu bør unngås¹¹. Programmet skal også ivareta andre tværgående hensyn i energisektoren som menneskerettigheter og kjønnsdimensjonen.

Aktører

Efu vil omfatte OED, KLD, Finansdepartementet, Miljødirektoratet, NVE, Oljedirektoratet, Skattedirektoratet, SSB, Kystverket, Petroleumstilsynet og eventuelt DSB. Statnett, som bygger, eier og styrer det sentrale strømmettet i Norge, bør også inngå i et Efu-program¹². Efu bør i tillegg samarbeide med forsknings- og utdanningsmiljøer som SINTEF, NTNU, CICERO, SUM osv., samt relevante sivilsamfunnsorganisasjoner og internasjonale partnere.

Innretning og landvalg

Efu vil inngå i Kunnskapsbanken i Norad, med fleksible langsiktige programmer tilpasset landenes energikontekst og behov. Efus kjerne vil være institusjonssamarbeid og faglig samarbeid, supplert av en politisk og overordnet energi- og klimadialog med partnerlandene, herunder utvikling av NDC-er. Landprogrammer tilpasses øvrige norske kunnskapsprogrammer og andre giveres innsats¹³. Samarbeid med Skatt for utvikling vil være relevant i flere land. Per i dag er det Ofu og Ren landprogrammer i Mosambik, Tanzania, Uganda, og Myanmar. Ren har i tillegg et program i Nepal, mens Ofu har ytterligere 11 landprogrammer i Afrika, Midtøsten og Latin-Amerika. I en overgangsfase kan det i eksisterende landprogram tilbys nye elementer rettet mot Paris-avtalens mål.

¹¹ Regjeringen mottok i 2018 et anmodningsvedtak fra Stortinget om å inkludere særavgifter i Sfu-programmet, og Regjeringen svarte følgende: «Skatt for utvikling er et program som på forespørsel tilbyr bidrag for å styrke nasjonal ressursmobilisering i utviklingsland. (...) Assistanse for effektive særavgifter kan i prinsippet allerede gis som en del av eksisterende samarbeidsavtaler innenfor Norges skatterelaterte utviklingspolitikk. I Norge er ansvaret for innkreving av særavgifter lagt til Skatteetaten, som har en avtale med Norad om kapasitetsbygging og rådgivning i utviklingsland. Avtaler med OECD, Verdensbanken, Det internasjonale pengefondet (IMF) og FN vil også bli vurdert benyttet for dette formålet. Norge arbeider i disse dager med en avtale med FN for å støtte arbeidet til FNs skattekomité. Komiteen har en egen underkomité for miljø- og klimarelaterte avgifter som gir råd til utviklingsland i utforming av deres avgiftspolitikker.» Sfu har også aktive partnerskap med OECD, IMF, VB, FN og UNU-WIDER innenfor grønne skatter og avgifter, inkludert faglig samarbeid på land-nivå, globale policy-prosesser og kunnskapsproduksjon.

¹² Statnett var tidligere involvert i et institusjonssamarbeid innen energi, men trakk seg ut hovedsakelig pga. mangel på ressurser som kunne settes av til prosjekter utenfor deres kjernevirksomhet i Norge. I et møte med prosjektgruppen uttrykker Statnett potensiell interesse i et nytt samarbeid dersom man finner løsninger med lave administrasjonskostnader, f.eks. som en leverandør under NVE.

¹³ Se vedlegg 3 for en oversikt over noen andre giverprogrammer innen energi.

Efu vil identifisere nye samarbeidsland med utgangspunkt i lokal etterspørsel og Kunnskapsbankens generelle kriterier¹⁴. I tillegg bør landenes transisjonspotensial vektlegges, gjennom uttrykt politisk vilje og potensiale for en energiomstilling i tråd med landets forpliktelser under Paris-avtalen, eller der landene ber om støtte til å utvikle slike planer. Bistand rettet mot petroleumssektoren bør primært fokusere på å begrense negative virkninger fra eksisterende petroleumsproduksjon og ikke støtte opp om f.eks. leting etter petroleum. En utfasing av petroleumbistand over tid bør vurderes i forhold til samarbeidslandenes muligheter og utfordringer i takt med energiendringene.

Organisering

I et Efu-program vil UD/ambassadene bidra med kontekstforståelse og styre den politiske dialogen, mens norske direktorater og departementer bidrar med forvaltnings- og sektorkompetanse. Norad bidrar med bistandsfaglig kompetanse og samordner innsatsen. Involvering av norske aktører i styring og oppfølging av kunnskapsprogrammer kan ivaretas gjennom ulike modeller som styringsgruppe, rådgivende organ eller dialogforum. For alle styringsmodeller er det viktig med et klart mandat, som er konsistent med øvrig virksomhetsstyring i Kunnskapsbanken, Norad og UD. Ofu-programmets styringsstruktur kan med fordel danne grunnlaget for styringen av et Efu-program.

Landstudier

Prosjektarbeidet omfatter casestudier¹⁵ om muligheter og begrensninger ved et nytt Efu-program for Uganda, Mosambik og Myanmar, som alle har institusjonssamarbeid innen både petroleum og ren energi. På tross av ulike landkontekster, har Ofu-programmet og NVEs institusjonssamarbeid flere fellestrekk ved at de begge retter seg mot lov- og regelverksutvikling, styrking og kompetanseheving av statlige institusjoner, samt støtte til åpenhet og ansvarliggjøring av myndighetene. Samtidig er petroleums- og fornybar energisektoren tematisk svært forskjellige; den ene er i hovedsak kilde til viktige eksportinntekter, mens den andre er rettet mot nasjonal kraftproduksjon. Mens de i mange land er organisert innenfor et og samme departementet opererer sektormyndighetene ofte svært autonome uten synlig samordning. For å realisere gevinstene med et felles Efu-program vil det være nødvendig å etablere nye felles innsatsområder, som vektlegger klima og energiomstillingen.

Eksempler på nye felles innsatsområder:

- Bidra til utvikling og gjennomføring av en energiomstillingsstrategi (f.eks. utvikling av prosjektplaner, policyutvikling, kunnskap om finansieringskilder, kapasitetsbygging, analyse av risiko, sysselsettingsmuligheter, samarbeid med private investorer, mv), herunder bruk av gass innenlands/gasskraftverk
- Analyser av energisektoren (produksjon, forbruk, eksport, import) og energiplaner
- Bidra til utvikling av relevant lovverk og policy for å integrere klima i energisektoren
- Kartlegging av klimagassutslipp, kilder, utviklingsbaner til bruk i arbeidet med NDC
- Klimarisikoanalyser for begge sektorer og analyser av økonomiske virkemidler

Det finnes også administrative synergier mellom dagens programmer. Felles organisering på norsk side kan legge til rette for erfaringsutveksling og koordinering gjennom standardiserte avtaler og felles rutiner, landgruppemøter, kontekstforståelse og deling av vellykkede innsatser. I tillegg kan det legges opp til en felles, samlet innsats for åpenhet og ansvarliggjøring av myndighetene, gjennom samarbeid med sivilsamfunnsaktører, media, parlamentarikerne etc.

Muligheter og risiko

Et nytt Efu-program setter all norsk energibistand inn i en tydelig politisk ambisjonsramme om energitransisjon. Programmets suksess vil imidlertid være avhengig av en tydelig politisk forankring i

¹⁴ Se vedlegg 4 for Kunnskapsbankens kriterier for landvalg.

¹⁵ Se vedlegg 6-8 for casestudiene.

samarbeidslandene, på et høyere nivå enn hva som har vært vanlig i dagens separate programmer. Kompleksiteten i et nytt program øker også koordineringsutfordringene på norsk side.

Muligheter

Et nytt Efu program kan:

- Tydeliggjøre norske bistandsambisjoner innen energi og klima
- Åpne for en mer helhetlig tilnærming til energisektoren i samarbeidslandene og policydialog.
- Adressere overordnede tema, især analyse av hele energisektoren og energiplaner; utvikling og gjennomføring av en energiomstillingsstrategi i tråd med landenes NDC-er.
- Gi bedre muligheter for samordning og erfaringsutveksling mellom institusjonssamarbeidene innen petroleum og fornybar energi.
- Gi effektiviseringsgevinster i form av felles administrative og organisatoriske verktøy.
- Inngå i Kunnskapsbanken med grenseflate mot flere andre kunnskapsprogrammer.
- Støtte og komplementere institusjonssamarbeidet innenfor fornybar energi som i dag har NVE som eneste implementerende institusjon.

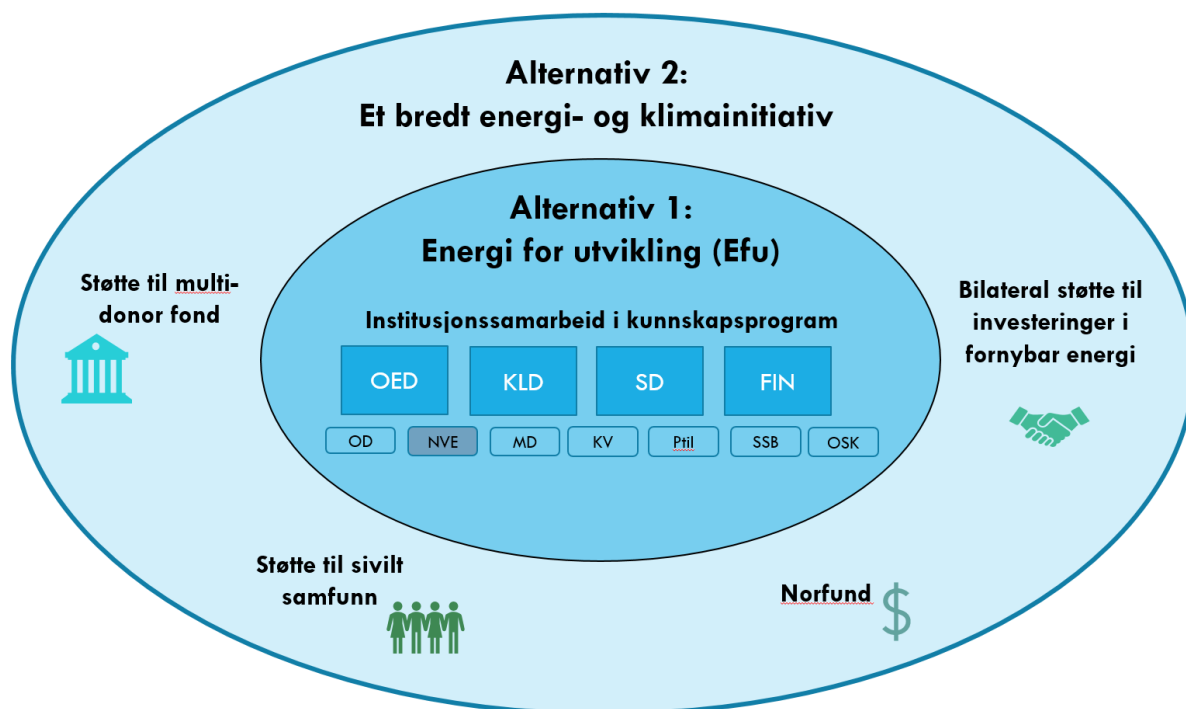
15

Utfordringer

- Petroleum og fornybar er ulike sektorer, med hovedvekt på henholdsvis råvareeksport for inntekstgenerering, og innenlands energiforsyning.
- Det kan være utfordrende å forankre et Efu-program på et tilstrekkelig høyt politisk nivå i samarbeidslandet.
- Flere aktører krever mer koordinering, både hjemme og i samarbeidsland.

I figuren nedenfor er Efu-modellen illustrert ved den indre sirkelen. Modellen kan være frittstående, eller utgjøre en integrert del av det større energi- og klimaalternativet som beskrives i neste kapittel.

Figur 6 Illustrasjon alternativ 1 og alternativ 2

6. Alternativ 2: Et bredt energi- og klimainitiativ

Alternativ 1 inngår som en sentral del i alternativ 2. I alternativ 2 strekker virkemiddelapparatet seg utover institusjonssamarbeidet og inkluderer andre eksisterende plattformer og virkemidler i et bredt energi- og klimainitiativ. Blant disse er bilaterale investeringer i produksjon og tilgang til fornybar energi, incentiver for næringslivet; inkludert garantiordninger, investeringer i fornybar-sektoren gjennom Norfund, tilskudd til globale fond og internasjonale programmer innenfor energi og klima, samt støtte til forskning og høyere utdanning. Satsningen bør også sees i forhold til annen norsk klimabistand¹⁶, og vil kunne involvere nye aktører på begge sider.

Et nytt energi- og klimainitiativ skal jobbe helhetlig med energisektoren i samarbeidslandene. Utgangspunktet for dialogen kan være klimaforpliktelser i henhold til Paris-avtalen, og målsettinger som på sikt forplikter landene til størst mulig grad av fornybar energitilgang. Norge kan bidra med institusjonsbyggende kompetanse og finansiering for å støtte opp under landenes ambisjoner om omstilling.

Tverrgående hensyn som antikorrupsjon og åpenhet, rettigheter og kjønnsperspektivet skal adresseres gjennom målrettet innsats i samarbeid med sivilsamfunnsorganisasjoner.

Tilskudd til investeringer i fornybar energi (bilateral bistand)

I tillegg til institusjonssamarbeid innen fornybar energi gir Norge også finansiell støtte til utbygging av fornybar energi, og støtte til bygging av transmisjon - og distribusjonsnett i en rekke samarbeidsland (Mosambik, Tanzania, Uganda, Nepal og Myanmar). Disse avtalene forvaltes av ambassadene, og Norad bidrar med faglig rådgivning. Norge finansierer også forstudier og konsekvensutredninger for fornybar energi-prosjekter. I noen tilfeller bistår Norge med rådgivning i forbindelse med forhandlinger om kraftkjøps/salgsavtaler og/eller i anbudsprosesser for utbyggingsklare prosjekter. Sistnevnte vil kunne inngå i institusjonssamarbeidet.

¹⁶ Se vedlegg 5 for en oversikt over annen norsk klimainnsats.

Strategisk forvaltning av tilskudd til flergiverfond/globalt initiativ innen fornybar energi og klima

Utover den bilaterale innsatsen via ambassadene støtter Norge flere multilaterale organisasjoner, globale/internasjonale programmer og initiativ innen fornybar energi og klima. Flere av disse bidrar til å tilrettelegge for investeringer i strømmnett, desentraliserte energiløsninger eller fornybar energiproduksjon. Noen initiativ bidrar også direkte til kompetansebygging hos nasjonale myndigheter og kan således være komplementerende til et kunnskapsprogram innen energi og klima. Norske midler gjennom det grønne klimafondet (GCF) går også til fornybar energi-prosjekter i en rekke land. Norad bidrar med faglige råd og vurderinger av søknader om finansiering fra GCF.

Kommersielle investeringer i fornybar-sektoren: Garantier, insentiv-ordninger og Norfund

Bistandsmidler alene er ikke tilstrekkelig for å imøtekomme investeringsbehovet på energifeltet for å nå bærekraftsmål 7. Derfor er en stor del av norsk fornybar-satsning basert på tilrettelegging for investeringer, samt risikoavlastning. Gjennom de søknadsbaserte næringslivsordningene bidrar Norad til risikoavlastning for privat sektor gjennom støtte til prosjektutvikling, forundersøkelser, opplæring, og i noen tilfeller, nødvendig infrastruktur.

Regjeringen har besluttet en ny satsing på garantier for fornybar energi for å tette gap på den internasjonale garantiarenaen. Det arbeides også med opprettelse av en tilskuddsordning for å senke finansieringskostnadene for fornybar energi i lavinntektsland og sårbare stater. Denne ordningen innrettes som en kompensasjon for å velge fornybare energiløsninger der fossil energi er alternativet.

Statens investeringsfond for næringsvirksomhet i utviklingsland (Norfund), som investerer om lag halvparten av sin portefølje i fornybar-prosjekter, vil kunne være en viktig komplementær aktør mht. å fremme private investeringer, og redusere risikoen i samarbeidsland. Norfund sine erfaringer kan også belyse strukturelle og forvaltningsbaserte barrierer for kommersielle investeringer i fornybar sektoren. Utviklingen av et robust og forutsigbart regelverk og kompetente institusjoner er av stor betydning i så henseende.

Forskning og høyere utdanning

Et nytt energi- og klimainitiativ bør kobles tett opp mot innsatser innen forskning og høyere utdanning. Energiomstillingen er på mange måter et nybrottsområde som krever både teknologiutvikling, utvikling av økonomisk bærekraftige løsninger, samt forskning på samfunnsmessige og sosiale aspekter. Per i dag er energi- og klimarelaterte problemstillinger reflektert i følgende programmer:

NORHED (Norwegian Programme for Capacity Development in Higher Education and Research for Development). Formålet med NORHED-programmet er kapasitetsutvikling innen høyere utdanning og forskning i utviklingsland for å produsere forskning og uteksaminerte av høy kvalitet, samt mer inkluderende utdanning. Bærekraftsmålene danner en overordnet ramme for programmet. Kapasitetsutviklingen skjer gjennom nord-sør-sør-samarbeid mellom høyere utdanningsinstitusjoner i Norge og deres partnere i utviklingsland. Det er også samarbeid og samspill med andre type aktører for å styrke kobling til samfunnet og muligheter for sysselsetting av uteksaminerte og opptak av forskning. Geografisk prioritering er norske partnerland, samt andre lavinntektsland i sørlige Afrika.

Programmet består av seks delprogrammer, derunder et delprogram innen klimaendringer og naturressurser og et på energi. Delprogrammet for energi vektlegger forsvarlig forvaltning og teknologisk utvikling for langsiktig bærekraft i energisektoren, og programinnholdet er utviklet med innspill fra Ofu-seksjonen og seksjonen for ren energi.

I tillegg kan det være relevant å nevne to andre store norske programmer innen forskning og høyere utdanning: NORGLOBAL (utviklingsforskning med egen kategori for fornybar energi) og NORPART (mobilitet i høyere utdanning).

Utover dette støtter Norad et stipendprogram for energi (masterprogram for vannkraftutvikling) ved NTNU. Programmet er et strategisk partnerskap og spleiselag med næringslivet. Bistandsmidler finansierer stipender for utvekslingsstudenter fra sør, mens næringslivspartnere bidrar med gjesteforelesninger, veiledning til masteroppgaver og finansiering av praksisplasser.

Mulige nye områder for samarbeid som støtter implementering av Paris-avtalen

Alle land som har signert Paris-avtalen har levert sine NDC-er til UNFCCC. Denne representerer landets ambisjoner for utslippsreduksjoner og klimatilpasning. Mange land har lagt inn forutsetninger om ekstern faglig og finansiell støtte for å gjennomføre sin NDC. Noen har etablert to nivåer på disse ambisjonene: ett nivå de kan oppnå uten ekstern støtte, og et annet nivå de kan oppnå med ekstern støtte. Alle dagens Ofu-land leverte sin første NDC i 2015, og de fleste er i gang med å forberede en ny NDC som etter planen skal være klar i løpet av 2020.

De fleste utviklingsland har definert områder hvor de har behov for ekstern støtte, både faglig og finansielt. Disse behovene kan være en pekepinn på hva et nytt og utvidet energi- og klimasamarbeid med Norge kunne inneholde. Tematikker som nevnes passer godt inn i rammen av et nytt energi- og klima-initiativ. Flere av disse er allerede adressert i de foreslåtte nye felles innsatsområdene gjennom institusjonssamarbeid under et nytt Efu program (alternativ 1), mens andre vil kreve økt samarbeid med nye partnere. Mange land får også støtte fra andre givere til noen av disse temaene. Det vil derfor være viktig at innsatsen og tiltakene under et nytt energi- og klimainitiativ defineres i dialog med landenes myndigheter, eventuelt som ledd i utvikling av en intensjonsavtale som kan ligge til grunn for et utvidet samarbeid.

Eksempler på ønsket bistand til NDC-arbeid

- Utvikling av policy og lovverk for klima og energi, bidra til å inkludere klima i relevant sektorpolitikk
- Institusjonsutvikling for å styrke kapasitet til gjennomføring av klimapolitikken og nasjonale planer, blant annet NDC-en
- Utvikling og gjennomføring av en energiomstillingsstrategi, herunder planlegging, design og finansiering av prosjekter for utbygging av fornybar energi og energieffektivisering
- Økt kunnskap om økonomiske virkemidler og finansieringskilder for klimatiltak
- Utvikle samarbeid med private investorer og offentlig-privat samarbeid
- Analyser av energisektoren, inkludert klimarisikoanalyser
- Måling og rapportering av klimagassutslipp
- Forsking, utdanning og teknologiutvikling innen klima- og energi
- Tverrgående hensyn i energi- og klimasektorene, blant annet kjønnsdimensjonen, rettigheter, antikorrupsjon

Utfasing av kull

Kull er globalt den viktigste enkeltkilden for produksjon av elektrisitet (38% i 2017) og står for om lag 40 prosent av jordas samlede klimagassutslipp. Nøkkelen til å fase ut kull globalt ligger hos de store kullproduserende/konsumerende landene som Kina og India. Kull blir ikke benyttet til kraftproduksjon i Norges partnerland, med unntak av i Niger og i mellominntektslandene Indonesia og Colombia. Det foreligger imidlertid planer for nye kullkraftverk i partnerland som Myanmar, Mosambik, Malawi og Tanzania.

Norges bistand har vært rettet inn mot å fremme investeringer i fornybar kraftproduksjon basert på lokalt tilgjengelige energikilder. Det kan være vannkraft, bioenergi, vind- og solenergi eller i spesielle tilfeller gass med mål om å bygge opp en stabil og velfungerende kraftforsyning. Dette kan gjøre

innføring av kullkraft overflødig, men har historisk i meget begrenset grad vært rettet direkte inn mot å begrense kullkraft.

Å ha en innvirkning på den globale kullsektoren og i særdeleshet politikkvalgene for de større kullprodusentene ligger utenfor rammene av norsk bistand både geografisk og finansielt. Men gjennom programmer i Verdensbanken støtter Norge innsatser som bidrar med politiske og økonomiske råd til en gruppe land omkring utfasing av kull, og restrukturerer kullkraftverket mot en renere eller alternativ produksjon. Det kan i tillegg vurderes om Norge bør starte mer systematiske energidialoger med våre partnerland som kan reise spørsmål knyttet til kullkonsum og produksjon.

Nye partnere

For å kunne levere på et bredere energi- og klimainitiativ vil det være hensiktsmessig å trekke inn nye norske og internasjonale partnere. For eksempel vil CICERO kunne bidra med viktig kunnskap knyttet til måling av utslipp og rapportering til UNFCCC. De vil også kunne bidra inn mot en mer overordnet energi- og klimadialog, policyutvikling og analytisk arbeid. For hydrologiske data og værinformasjon vil andre norske eller internasjonale partnere kunne være aktuelle. For teknologioverføring og kunnskap om måleinstrumenter osv. vil universitetene og tilknyttede institusjoner være aktuelle partnere, for eksempel NTNU og Sintef.

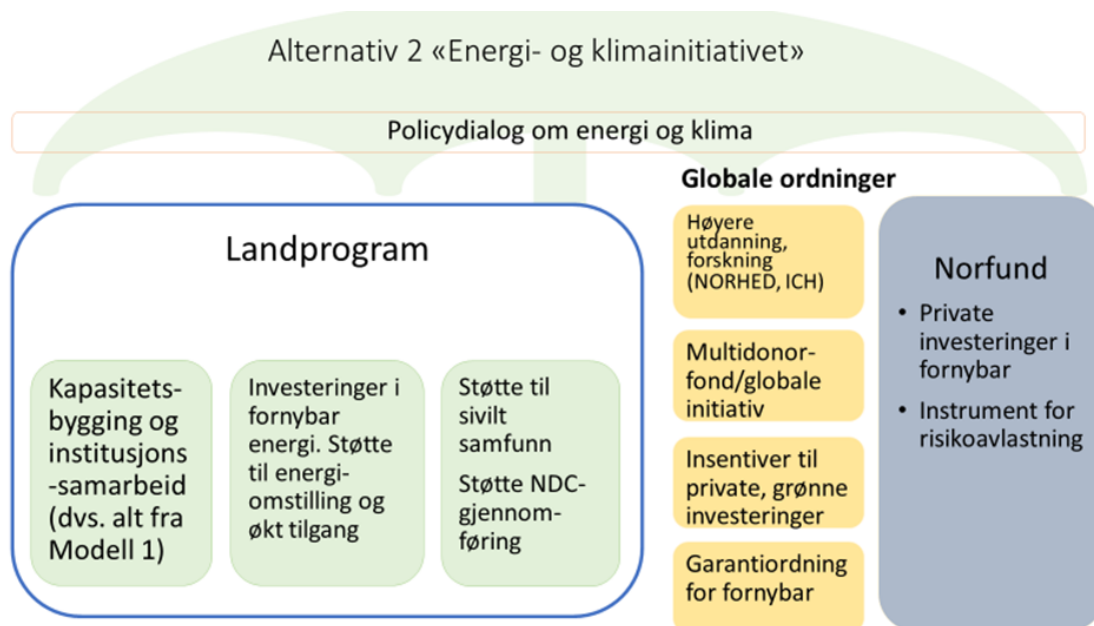
For en del tiltak vil det også være relevant å samarbeide med globale institusjoner som kan bidra til å knytte landene opp mot internasjonale prosesser for energiomstilling og klimarapportering etc. Dette kan være partnere i FN og de multilaterale bankene, globale organisasjoner som [NDC Partnership](#), [Global Green Growth Institute](#), [International Energy Agency](#) og [International Renewable Energy Alliance \(IRENA\)](#). En rekke relevante sivilsamfunnsorganisasjoner og andre aktører som har erfaring fra land og regioner som sammenfaller med et nytt energiprogram, bør vurderes for en mulig rolle i samarbeidet. Flere av disse er allerede inne i noen av tiltakene gjennom Ofu og Ren, og samarbeidet kunne evt. utvides til flere land eller nye roller under rammen av et nytt energi- og klimainitiativ. Dette gjelder for eksempel samarbeidet med UN Environment som Ofu-programmet i dag har et bredt og godt samarbeid med.

Organisering

Et bredt energi- og klimainitiativ vil i tillegg til et Efu-kunnskapsprogram (alt 1) omfatte en rekke kanaler og virkemidler som per i dag styres og forvaltes på ulike måter. Norfund, for eksempel, har sitt mandat forankret i Norfundloven fra 1997, med et eget styre utnevnt av Norfunds generalforsamling. For å sikre god koordinering og samordning kan det være hensiktsmessig å samle involverte norske aktører som deltar i det nye initiativet i et dialogforum eller rådgivende organ. Tidligere erfaringer med dialogforum i Ren energi for utvikling initiativet har vært positive. Her var formålet informasjons- og erfaringsutveksling i de ulike prosjekt og land-porteføljer og å tilrettelegge for uformell koordinering. Det bør imidlertid utredes grundigere hvorvidt initiativet kan samles i en overordnet styringsstruktur som adresserer strategiske valg for initiativet, inkludert landvalg og overordnede prioriteringer. Målsettingen bør være at de ulike innsatsområder og virkemidler kan ses mer i sammenheng enn det som er tilfelle per i dag. I den grad det er mulig bør initiativet ha en felles overordnet programstrategi, som kan gi grunnlag for en samlet resultatrapportering.

Kunnskapsprogrammet innenfor det bredere initiativet bør styres med involvering av deltakende norske institusjoner. Bilaterale investeringer og andre spesifikke landtiltak, bør ses i sammenheng med dette og inngå i det som er definert som «landprogram» i figuren under. Når det gjelder andre kanaler som internasjonale giverfond og partnerskap er det viktig for Norge å utøve sin innflytelse slik at samlet innsats blir mest mulig effektiv og konsistent i forhold til valgt strategi for Norges energi- og klimainnsats. De klart viktigste beslutningene når det gjelder internasjonale bistandsprogrammer er hvilke programmer Norge velger å støtte og størrelsen på respektive tilskudd.

Figur 7 Energi- og klima-initiativet

Muligheter og utfordringer

Fordelen med alternativ 2 er at all norsk innsats innenfor energi og klima kan sees i sammenheng og styres mer strategisk. Bruk av flere komplementære virkemidler kan øke gjennomslagskraft og måloppnåelse. Den største utfordringen ligger i å finne en effektiv styrings og koordineringsmekanisme for et så komplekst virkemiddelapparat. Samtidig jobber Norad allerede gjennom flere av de nevnte virkemidlene i mange samarbeidsland, og en manglende koordinering og informasjonsutveksling kan gjøre enkeltinnsatsen mindre effektiv enn den potensielt kunne ha vært under en samlet strategi. Det er også mulig å tenke seg en mellomløsning eller gradvis overgang der elementer av alternativ 2 fases inn i alternativ 1, avhengig av landkontekst, etterspørsel og kapasitet på begge sider.

Muligheter

- Utover mulighetene som ligger i alternativ 1 vil bruk av flere komplementære virkemidler og plattformer øke graden av måloppnåelse, særlig innenfor bærekraftsmål 7.
- Alternativ 2 gir en tydelig profil på hele energiporteføljen og gir muligheter for mer strategisk arbeid mot det samlede målet for initiativet. Det kan også gi en mer enhetlig gjennomføring av energi- og klimabistand i samarbeidslandene.
- En løsere organiseringsstruktur kan gi mer fleksibilitet med tanke på valg av virkemiddel.
- Et bredt energi- og klimaprogram kan utgjøre en ramme som legger til rette for økt bistand til energi- og klimafeltene.

Utfordringer

- Initiativet vil innbefatte et stort antall aktører og prosjekter og koordinering blir krevende. Det kan være utfordrende med styring og samordning, både på norsk side og for samarbeidslandene.
- Det kan bli utfordrende å måle samlede resultater fra et så bredt initiativ.
- Det er en risiko for at institusjonsarbeidet «forsvinner» i mengden av andre virkemidler.
- Med økt bredde og kobling i virkemiddelapparatet (inkl. Norfund og næringsutvikling) kan integritetsprinsipper om å unngå sammenblanding av styresett/kapasitetsbygging og næringsfremme utfordres.
- I forhold til samarbeid gjennom internasjonale initiativ kan det være en problemstilling at andre givere kan oppfatte et norsk energiprogram som inneholder petroleumsrelatert bistand som en omdømmerisiko.

7. Tilbakemeldinger fra ambassadene

Prosjektgruppen gjennomførte et bredt innspillmøte med relevante ambassader og UD 8. juni. Ambassadene ble utfordret på fordeler og ulemper knyttet til et bredere energi- og klimaprogram, bl.a. relevans, etterspørsel og mulige innsatsområder. Skriftlige innspill ble i etterkant sendt fra UD v/seksjon for sørlige og sentrale Afrika, samt ambassadene i Abuja, Accra, Bogota, Dar Es Salaam og Kampala.

Den generelle tilbakemeldingen i møtet var vektleggingen av Ofu som et styresettprogram, der kjernen er å bidra til forsvarlig petroleumsforvaltning, og viktigheten av fokus på åpenhet og god forvaltning. Enkelte viste til behovet for å styrke koblingene mot skatt og anti-korrupsjon, og å se hele Kunnskapsbank-porteføljen i sammenheng.

Mens enkelte ambassader pekte på forskjellene mellom fornybar- og petroleumssektorene og at de ser begrensede synergier mellom støtten på de to områdene, mener de fleste at det vil kunne være både behov og etterspørsel etter et bredere energi- og klimaprogram. Det ligger flere muligheter i å se hele energisektoren i sammenheng, også fordi det er større usikkerhet rundt petroleumssektoren i enkelte av landene enn for få år siden. Økt kunnskap om klimarisiko og ulike alternative utviklingsscenarier av energisektoren vil være viktig for nasjonale myndigheter i alle land. Den økonomiske krisen i kjølvannet av covid-19 på toppen av store utviklingsbehov kan imidlertid gjøre det vanskeligere å løfte klimadialogen.

Mange ambassader ser fordeler ved tettere koblinger mot høyere utdanning og forskning, stipender, utvidet støtte til sivilt samfunn, og regionale innsatser på utvalgte områder. Flere ambassader ser særlig muligheter for å utvide miljøkomponenten og støtte til NDC-dialog som en mulighet.

Flere ambassader uttrykker imidlertid bekymring for kompleksiteten i et nytt energi- og klima-initiativ, både for mottakersiden og for oppfølging fra norsk side. Det må være en tydelig avklaring av rolle- og ansvarsdeling i en mulig ny satsning, og tett koordinering opp mot andre giverinitiativer. Det er viktig at det settes av nok personressurser til administrasjon og økt behov for koordinering.

Det understrekes at et nytt Efu-program eller et bredere energi- og klima-initiativ bør være etterspørselsdrevet. Grundige forstudier og behovsanalyser i forkant må være en forutsetning. En god prosess og gradvis utrulling i dialog med nasjonale myndigheter kan ivareta forankring og konteksttilpasning. Det vil være viktig med fleksibilitet som gir rom for valg av egnede virkemidler som tar hensyn til konteksten i det enkelte land.

8. Avslutning

«Those that already provide assistance to upstream fossil fuels and wider energy sector are well placed to support governments in more integrated assessments and planning capacities.»¹⁷

Norad mener at tiden er moden for å endre Ofu-programmets målsettinger og profil. Hovedgrepet er å gjøre kamp mot fattigdom og klimaendringer til likeverdige, overordnede mål. Denne rapporten skisserer to alternative innretninger der Ofu programmet kan inngå som en del av en bredere energikontekst og som sikrer større samsvar med Paris-avtalens mål. Begge de to alternativene er basert på vurderingen at det er hensiktsmessig å knytte Ofu opp mot annen energi- og klimarelatert bistand. På denne måten vil vi være best plassert til å bistå landene i en nødvendig energiovergang fra et energisystem basert på fossil energi over til et system som i mest mulig grad er basert på fornybar energi. Alternativene er likevel ganske ulike når det gjelder virkemiddelapparat, aktører, innretting og organisering.

Alternativ 2 har en ambisjon om å se all energirelatert bistand i sammenheng og samlet i ett initiativ. Et bredt initiativ med flere virkemidler kan gi økt effekt og måloppnåelse. Samtidig kan det bli krevende å samordne så mange ulike innsatser og kanaler. Norad vil likevel hevde at det er rom for økt samordning av energiporteføljen med en tydeligere klimaprofil enn det vi ser i dag.

Alternativ 1 er å etablere et Energi for utvikling-program, der institusjonssamarbeid gjennom Ofu og Ren energi samles i et bredere program med to likestilte overordnede målsetninger: Utrydde fattigdom (bærekraftsmål 1) og stoppe klimaendringer (bærekraftsmål 13). Styrking av offentlig forvaltning og statlige institusjoner (del av bærekraftsmål 16) vil være et sentralt element i programmet. Dette alternativet kan være en enklere justering når det gjelder styring og organisering. Det er likevel viktig også her å bruke tid på å samkjøre de to programmene. Det er dessuten mulig å tenke seg en mellomløsning eller gradvis overgang der et Efu-program kombineres med virkemidler skissert i alternativ 2.

Uavhengig av valg av alternativ er det avgjørende at tilnærmingen i det enkelte land alltid har landkonteksten i fokus; at det gjøres grundige forstudier og at man er åpen for å justere programmet underveis i møte med nye utviklingstrekk.

Den videre prosessen med å uforme en ny modell, programinnhold og organisering bør involvere de involverte departementene som sikrer både eierskap og nødvendige personressurser. Det vil også være behov for dialog med relevante eksterne miljøer som kunne utgjøre mulige framtidige partnere til et utvidet program. Innspillmøtene som prosjektet har gjennomført legger til rette for dette, men både muntlige og skriftlige innspill ble gitt på uformelt og uforpliktende grunnlag. Ressursimplikasjoner ble ikke diskutert og vil være avhengig av f.eks. antall land og omfang av innsatsen. Sist, men ikke minst er det nødvendig med en bred dialog med samarbeidsland for å kartlegge behov og etterspørsel.

---

¹⁷ Chatham House, *Carbon Risk and Resilience 2018*